

Přírodní filozofie Christiana von Ehrenfelse. O gestaltové teorii a darwinismu

Pozoruhodný myslitel rakouského původu Christian von Ehrenfels (1859–1932), který byl řadu desetiletí úzce spjatý s pražským německým univerzitním prostředím, je znám především díky formulaci teorie gestaltových, tedy útvarových kvalit (Gestaltqualitäten) z r. 1890. Tento velmi inspirativní Ehrenfelsův koncept se spolu s jeho kosmogonickými představami odráží nejen v jeho další filozofické práci, psychologických a estetických konceptech, ale také v dramatické divadelní tvorbě nebo při reformním působení. Velmi zajímavé je, že v Ehrenfelsově kosmogonii, založené na dynamickém dualistickém vztahu chaosu a jednotného utvářecího principu, hraje podstatnou úlohu úzká provázanost s oblastí přírodních věd, zejména darwinismem. V tomto kontextu Ehrenfels volá po propojení darwinistického selektivního principu slepé náhody s principem tvůrčí jednoty, který je však také prost cílevědomé podstaty.

Akademická cesta a její spjatost s pražským prostředím

„V Praze byl Ehrenfels velmi znám. Procházel se po celé hodiny městem. Bylo ho často vidět, vysokého, vousatého muže, s rukama zvláštním způsobem na zádech zkříženými, s vysazenými rameny, oděného ne právě podle poslední módy, jak kráčí ulicemi, pozoruje svět a přece obrácen do sebe...“ (Weltsch 1932, str. 267).

Poukaz na výjimečnost osobnosti Christiana von Ehrenfelse nepochází pouze z pera členů tzv. Pražského kruhu (Prager Kreis), ke kterým patřil také autor úvodního citátu Felix Weltsch nebo další německy píšící spisovatelé jako Max Brod a Franz Kavka. Tito literáti měli možnost navštěvovat Ehrenfelsovy univerzitní přednášky a ve svém díle nebo deníkových zápiscích více či méně intenzivně reflektovat neobyčejnou mnohostrannost jeho intelektuálního směřování.

Netradiční životní cestu si Ehrenfels předurčil už svým rozhodnutím nepřevzít jako prvorozený syn rodový majetek v rakouském Waldviertelu a věnovat se studiu filozofie, přičemž k jeho nejvlivnějším učitelům patřil ve Vídni Franz Brentano a ve Štýrském Hradci Alexius Meinong. Tématům provázejícím Ehrenfelsovo akademické působení vévodila hodnotová etika, což byla oblast bádání úzce provázaná nejen s jeho habilitačním spísem z r. 1888 *Über Fühlen und Wollen* (O citění a chtění), ale rovněž s jeho dvousvazkovým obsáhlým spísem *System der Werttheorie* (Systém teorie hodnot, 1896). Rok vydání tohoto díla také předurčil místo dalšího Ehrenfelsova působení, neboť se v r. 1896 stal mimořádným (r. 1899 řádným) profesorem filozofie na německé části Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze, od r. 1920 přejmenované na Německou

univerzitu. Zde byl Ehrenfels aktivně činný – ačkoli v r. 1929 penzionován – až do své smrti v r. 1932, přičemž jeho přednášková i publikační činnost byla úzce provázána nejen s tématy teorie hodnot, psychologie, estetiky, logiky, tzv. kosmické morfologie, prvociel nebo gestaltových kvalit (viz dále), ale také darwinismu, vitalismu, sociobiologie nebo eugeniky.

Podhoubí a základní rysy gestaltové teorie

„Rozhodující krok k založení nauky o gestaltových kvalitách bylo mé tvrzení: Pokud jsou obrazy vzpomínek po sobě následujících tónů k dispozici jako souběžný komplex vědomí, tak se může ve vědomí objevit představa nové kategorie, a sice jednotná představa, která je charakteristickým způsobem propojena s představou daného komplexu tónů“ (Ehrenfels 1932, ve Weinhandl 1960, str. 61; tento i další původní německé citáty přeložila autorka článku).

Filozofické, psychologické nebo také metafyzické vhledy, které se v r. 1890 otiskly v Ehrenfelsově formulaci teorie gestaltových kvalit (*Über „Gestaltqualitäten“*), vycházely nejen z recepce spisu Ernsta Macha *Beiträge zur Analyse der Empfindungen* (neboli *Příspěvky k analýze počitků*) z r. 1886 nebo Machova chápání konceptu celostnosti vědy (*Gesamtwissenschaft*; viz Pauza 1995), ale byly do velké míry podloženy Ehrenfelsovým hlubokým zakoušením hudby. Právě příklad melodie a hudební harmonie mu umožnil jasným způsobem naznačit základní rámec, v němž se pohybovaly jeho úvahy o gestaltových kvalitách, dodnes inspirativních nejen pro celostní psychologii. Primárním byla v tomto kontextu schopnost vnímat vztah částí a celku, přičemž celek není pouhým součtem částí či elementů, nebo poukazem



1 Portrét Christiana von Ehrenfelse, pravděpodobně kolem r. 1910. Převzato z publikace *Gestalthaftes Sehen. Ergebnisse und Aufgaben der Morphologie* (Weinhandl 1960)

na vztahy mezi nimi, ale zásadní je představa celku, který se spolu s vyvstáním oné „kvality“ stává vyšší realitou, než jsou jeho části. Podstata gestaltové kvality, k jejímuž vzniku však nemusí bezpodmínečně docházet, tak spočívá v naší tvůrčí schopnosti nebo v samotné tvůrčí síle, díky nimž lze nahlížet souvislosti a propojovat jednotlivé elementy, přičemž jde o něco více než o pouhou kombinaci – dochází ke vzniku něčeho nového. Tyto nové, potenciálně na sebe kontinuálně navazující gestaltové kvality však nemají vždy zaručen dlouhý vývoj, neboť samozřejmě je také možné jejich slepé zakončení. Vznik nové gestaltové kvality, která není bezbřehým, ale ohraničeným fenoménem, tak provází odpor, který nemusí být snadné překonat, např. při vzniku nových kvalit společenských systémů, etických ideálů nebo také nových biologických druhů.

Vzhledem ke kontroverzi s okruhem pražských brentanovců se Ehrenfels ke svému spísu z r. 1890 vrátil v písemné podobě až o 32 let později, kdy nově komentuje, kriticky reflektuje a dále rozvíjí svůj původní koncept gestaltu, a to kupodivu v souvislosti s publikací spisu o prvocielch (*Das Primzahlengesetz*, 1922). Významným počinem bylo při tomto kroku nejen opětovné vydání spisku *Über „Gestaltqualitäten“*, ale také Ehrenfelsovo kratší doprovodné pojednání pod názvem *Weiterführende Bemerkungen* (Vysvětlující poznámky), ve kterém rozšiřuje svou gestaltovou teorii o nové vhledy naznačené již v díle *Kosmogonie* z r. 1916. V původním spise z r. 1890 se Ehrenfels soustředil především na prostorové kvality (společné znaky prostorových útvarů), nečasové kvality (staticky momentální stavy) a časové kvality (mající kinetický ráz), vždy s odkazem na skutečnost, že se gestaltové kvality mohou stát základem pro nový vyšší řád. V r. 1922 však udělal krok dál a obohatil koncept o důležité a hlubší

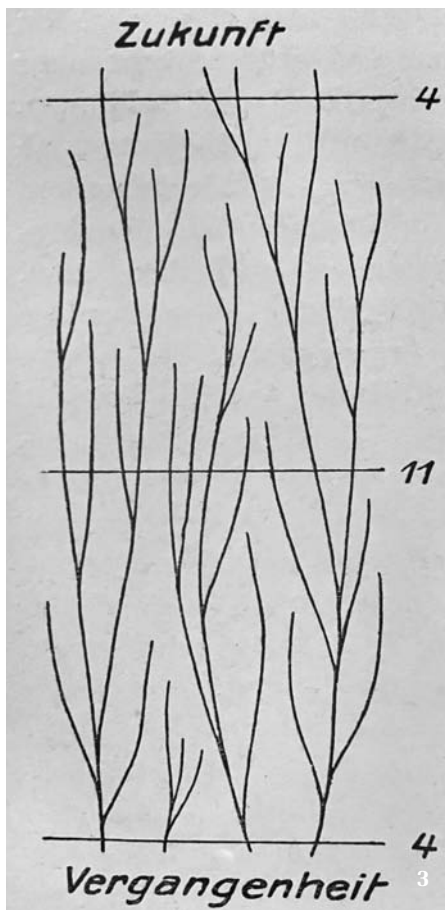
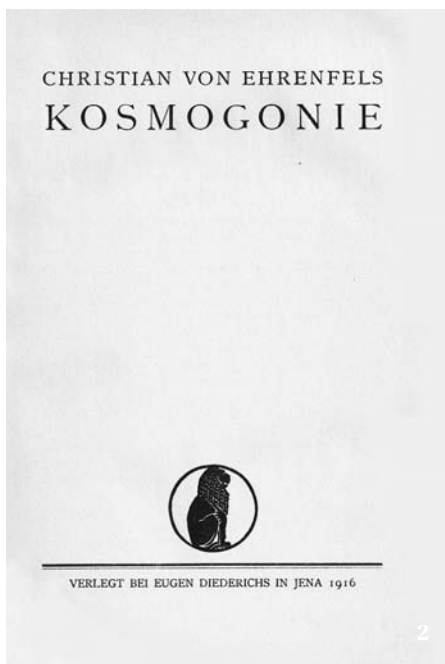
úvahy týkající se výše a čistoty gestaltu. Výše utváření (Höhe der Gestaltung) je úzce provázána se stupňováním gestaltu, které může jít podle Ehrenfelse donekonečna, zatímco čistota gestaltu dosahuje maxima, které nelze překročit. Čisté gestalty tak představují např. matematická tělesa, která jsou dokonalá – dosahují maximální čistoty při poměrně nízké gestaltové výši.

Kosmogonie: tvůrčí zápolení protikladných principů

„Jednotící princip nemá podle Ehrenfelse vůbec vědomí účelnosti, není to nic jiného než tendence vnést do chaosu jednotu a řád tvořením vždy nových a vyšších útvarů. To je smysl všeho dění; protože se tedy svět stále ještě tvoří a mnoho tedy ještě náleží chaosu a dá se vysvětlit jen chaotickým odporem, nelze svět úplně racionálně pochopit...“ (Weltsch 1932, str. 268).

Ehrenfelsova gestaltová teorie, která umožnila nové a plodné nazírání na tvůrčí vývoj, se stala také základem jeho dualistických metafyzických úvah o „fyzio-gnomice“ světového dění. Inspirace Ehrenfelsova konceptu sahají až k některým presokratovským filozofům, přičemž se explicitně odvolával především na myšlenkové bohatství Anaximandra nebo Anaxagory. Princip polaritativy a stupňování, který je naprosto samozřejmý přítomen v Ehrenfelsově kosmogonii – společně s představou zrcadlení makrokosmu a mikrokosmu – provází nejen myslitele doby renesance, ale je jedním z nejdůležitějších atributů období naturfilozofie první poloviny 19. století. Ehrenfels se nejen ve svých biologických úvahách odkazoval především na jednoho z nejvýznamnějších představitelů německé naturfilozofie Johanna Wolfganga Goetha. Stejně jako Goethe nastínil i Ehrenfels dynamický metafyzický rámec, v němž nelze predikovat budoucí události, neboť vzájemná interakce chaosu a tvůrčího řádu umožňuje vývoj jakýmkoli směrem. Přitom Ehrenfels opětovně odkazoval ke Goethově formulaci, že jediným účelem života je život sám. Tyto výroky jasně odkazují k Ehrenfelsovu zásadnímu tvrzení, že jednotný božský tvůrčí princip není nadán rozměrem účelovosti (Zweckmäßigkeit).

Uchopení skutečnosti na základě protikladů, které díky vzájemnému vymezování umožňují vznik a vývoj anorganické a organické přírody, Ehrenfels rozvíjí až k člověku, v němž v rámci dalšího vývoje došlo ke zvědomění božského principu. Člověk se s vlastní tvořivostí stal součástí vnitřního života Boha a tím jeho spolupracovníkem. Teprve v tomto momentě můžeme podle Ehrenfelse vůbec uvažovat o božské zacilenosti: „V člověku a s ním hledá Bůh vůdčí ideu, která by byla schopna jeho dosavadní instinktivní rozměr uvést na cílevědomou cestu“ (Ehrenfels 1916, str. 207). V rámci kosmického vývoje tak Ehrenfels předpokládá tři důležité momenty: počátek světa, povstání života a s ním i jeho psychického rozměru, a nakonec i vyvstání cílevědomého chtění v člověku – vše na pozadí chápání bytí jako dění usilujícího o rovnováhu, o udržení gestaltové kvality na pozadí dvou soupeřících principů, tedy božského tvůrčího principu, který překonává odpor chaotické beztvorosti.



Ehrenfelsovy úvahy týkající se gestaltových kvalit či polaritních kosmogonických principů úzce souvisejí s jeho reflexí vývoje v oblasti přírodních věd. Takto zaměřené pasáže nacházíme – vedle řady dalších – především v jeho knize Kosmogonie (1916) nebo v díle Gedanken über die Religion der Zukunft (Úvahách o náboženství budoucnosti, 1922). Tyto spisy jsou provázány jasným důrazem na nutnost odklonu od náboženského dogmatismu a současně poukazem na nezbytnost představy stvoření, která je uchopena „ve světle svobodné vědy“ a tím přirozeně v souladu „s nesporným výsledkem evoluční teorie“ (Ehrenfels 1922, ve Fabian 1990, str. 241).

Metafyzika organického světa aneb Domýšlení darwinismu

„K charakteristice tajuplné síly, která vytvořila mnohotvarý svět organismů a udržuje je při životě, dospějeme tak, že sledujeme výtoky moderní evoluční teorie (snad jedné z nejvýznamnějších výkonů lidského ducha) až tam, kde vypovídají svou službu a stavějí nás před řešení nových úkolů“ (Ehrenfels 1922, ve Fabian 1990, str. 237).

Dynamika dualisticky ukotvené metafyziky vycházející z představy dvou proti sobě stojících, a přesto se bezpodmínečně potřebujících principů chaosu a tvůrčího řádu byla Ehrenfelsem terminologicky ukotvena také jako henogenní a chaotogenní princip. Tyto dva póly můžeme nahlížet i jako opozici jednoty a mnohosti. Vše vzniká díky utvářející síle (gestaltende Kraft) nebo též entelechii, inspirovaná prací Hanse Driesche Ehrenfels hovoří o své teorii také jako o entelechismu, kterou reprezentuje jednotný božský princip tvořící nikoli z chaosu, ale díky jeho odporu. Prvotní povstání gestaltu (útvary) je obtížné nahlédnout, avšak Ehrenfels předpokládá první podnět k utváření právě z bezedného, „slepě náhodného“ chaosu, který trval ve věčnosti ještě před vznikem světa. Poté došlo díky „náhodnému zázraku“ ke stvořitelství, jenž „v neomezené následnosti“ vyvolává všechna další stváření/utváření. Tímto podnětem byla zahájena vzájemná hra – spolupráce i vyhraňování obou principů, které jakmile jednou započaly, nemohou nikdy přestat. Tak je tomu i při vývoji organického světa: „Organický svět je dílem principu, který se bez zacilenosti a vnitřních zábran soustředí na utváření a jen na utváření.“ Přitom však Ehrenfels opakovaně poukazuje na nemožnost plného „objasnění organického světa“, nýbrž chce spíše předložit „charakteristiku tajuplné síly, která dala vyvstat mnohotvarému světu organismů a udržuje je při životě“ (Ehrenfels 1922, ve Fabian 1990, str. 246).

V souvislosti s recepcí evoluční nauky měly pro Ehrenfelse stěžejní význam již zmíněné úvahy o výši gestaltů. V rámci vývoje, s pomocí utvářejícího principu, vznikají stále vyšší gestalty a je pro něj tedy naprosto jasnou skutečností, že fylogenetická vývojová řada od nejnižších organismů až po člověka představuje nárůst výše utváření (Höhe der Gestaltung), stejně jako v případě ontogenetického vývoje, u kterého však může být nárůst výše utváření obtížně pozorovatelný. Výše gestaltu je pro Ehrenfelse úzce spjata také s pojmem krásy, neboť čím je gestalt vyšší, tím je krásnější. K vyšším gestaltům tak patří např. růže nebo vlašťovka ve srovnání s hromadou kamení či hroudou hlíny. Ošklivé jsou gestalty nízké, disharmonické, u kterých dochází k soupeření jednotlivých útvarových elementů, totiž „elementů, z nichž každý ztělesňuje pouze část gestaltu vyžadující doplnění k nějaké jednotě – avšak směrem, který je se směrem jiného elementu (jiných elementů) neslučitelný“, jako např. dlouhý trup na krátkých nohou (Ehrenfels 1922, ve Weinhandl 1960, str. 50–51).

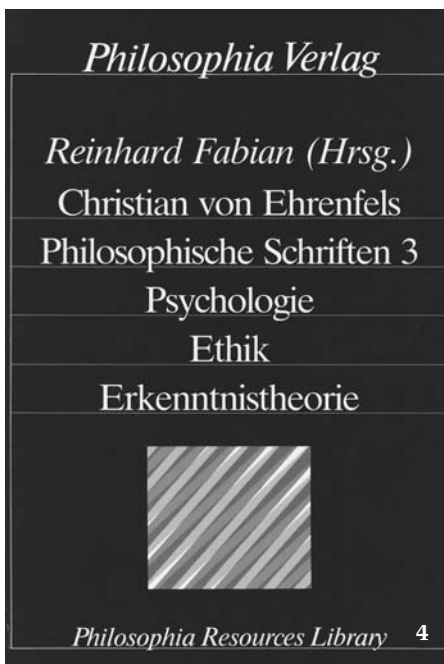
Ehrenfelsova dualistická metafyzická koncept je sice silně zakořeněn v darwinismu,

2 a 3 Titulní strana Ehrenfelsova díla *Kosmogonie* z r. 1916 (obr. 2) a ilustrace, která přibližuje – směrem z minulosti do budoucnosti, zdola nahoru – nejen kvalitativní, ale i kvantitativní „sled utváření“ (Gestaltfolge) zárodečného plazmatu.

4 Obálka třetího dílu sebraných filozofických spisů Ch. von Ehrenfelse (1988), ve kterém najdeme také jeho stať *Über „Gestaltqualitäten“*.

5 Zámek Lichtenau im Waldviertel v Dolních Rakousích, na kterém trávil Christian von Ehrenfels s rodinou v době pražského působení pravidelně letní prázdniny. Nedávno byl zámek Ehrenfelsovou rodinou prodán a v současné době probíhá rekonstrukce. Foto: BM-Werner GmbH, Mautern, s laskavým svolením

to ale neznamená, že ho Ehrenfels přijímá v celé jeho šíři, neboť (darwinismus) podle něj při vysvětlování organické evoluce podléhá „až grotesknímu přečeňování skutečných pravděpodobnostních šancí, které jsou dány pro náhodný vznik vnitřně důsledně vystavěného celku“ (Ehrenfels 1922, ve Fabian 1990, str. 240). Odmítnutí náhody jako výhradního principu umožňujícího myslet vznik a vývoj přírodních entit u Ehrenfelse úzce souvisí s jeho ztotožněním náhody a chaosu, přičemž ve světě slepé náhody podle něj nemůže vzniknout nic uchopitelného ani kontinuálního. Chaos či ne-řád (Unordnung) je ve světě jistě přítomen, ale vždy po boku zmíněného jednotného principu, který je pramenem řádu, kauzality a utváření. Společně s těmito úvahami usiluje Ehrenfels o nalezení „missing link“ – chybějícího článku, který by umožnil představu dyna-



mické existence organického světa jak na základě náhody, tak s pomocí jednotného utvářejícího principu, tedy způsobem reflektujícím jeho teorii gestaltových kvalit i naznačenou podstatu jeho kosmogonických principů. Ehrenfelsův konkrétní krok k doplnění darwinistických úvah tedy spočívá především v tom, že pouhé tvoření na základě náhody rozšíří o představu vystavění jednotných gestaltů, které nejen stojí oproti chaosu, ale také z něho pocházejí. Náhodné podněty tak vyvolávají vznik jednotných gestaltů. Pokud mají nové gestaltové fady trvalejší charakter, intenzivněji na sebe upoutávají další utvářecí síly jednotného principu.

Z těchto opět vznikají nové útvary, avšak vždy se zmíněnou absencí zacílenosti. Ona tajuplná síla, „která plodí život a přináší tvary, ukazuje [...] nevyčerpatelnou fantazii, ale žádnou stopu jak uvažování a předvídavosti, tak soucitu a slitování se svými stvořeními“ (Ehrenfels 1922, ve Fabian 1990, str. 244).

Ehrenfels se tedy ve svém dynamickém konceptu, odsuzujícím jak výhradní princip náhody, tak účelového či cílevědomého stvoření, přiklání spolu s kritikou mechanistického přístupu k vitalistické představě tvořivé síly, která v průběhu životních procesů umožňuje utváření celku a – ve srovnání s pouhým náhodným vývojem – zvyšuje pravděpodobnost životaschopných variací v rámci evolučního vývoje. Tento rozměr je přítomen také při Ehrenfelsově pohledu na rodokmen, jenž pro něj představuje typ gestaltového vývoje v organickém světě neodporující dualistické hypotéze. Proud utváření tak vyvěrá z prazdroje, „rozděluje se do stovky, tisíce a tisíců větví, které si klesají svou cestu skrze chaotické odpory“. Právě v organickém světě by musely tisíce „gestaltových proudů“ vždy podlehnout mnohem větší převaze hlodavých vlivů náhodných odporů a skončit „slepě“, tedy bez potomstva – a zabloudit v chaotickém písku. Ale gestaltový elán nevyčerpatelně naléhá ve všech směrech. A když sto rozvětvených proudů vyschne, ten stoprný se probojuje, rozdělí se do sta či více než sta ramen, naleznou nové cesty, podnítky nové utváření, takže [...] proud života jako celek neustále nabývá, rodí nové, rozštěpuje se do rozmanitosti, rozšiřuje se do nezměrnosti.“ Takto podle Ehrenfelse vypadá organický svět, který vyrůstá ze setkání „jednotného pramene“ a chaosu (Ehrenfels 1922, ve Fabian 1990, str. 249). V tomto kontextu je důležité také pohlédnout na Ehrenfelsovo chápání vývoje anorganické přírody. Na jedné straně v ní nacházíme rozmanitě a hluboké analogie ke světu živých organismů – v této souvislosti Ehrenfels např. poukazuje na gestaltové individuum krystalů – přičemž společná je pro anorganickou i organickou přírodu asymetrie vzniku a zániku a velmi rychlý „gestaltový pád“ do neformnosti, na druhou stranu je ale podle Ehrenfelse v neživé přírodě zřejmá absence neustále přetékající a nutkavé síly k utváření. „Anorganický svět vypadá tak, jako by – vytvářen po miliony let ve stěží měřitelné minulosti procesy vzniku světa, odloučen od pramene utváření byl přenechán sám sobě, takže se v něm projevují jen nahromaděné síly a tím tak doznívá proces živé pramenné síly, která v něm byla kdysi činná“ (Ehrenfels 1922, ve Fabian 1990, str. 251).

V závěru úvah o souvztáženosti s darwinismem je důležité zmínit, že Ehrenfels pod jeho vlivem poměrně obsírně tematizoval reformní koncepty spjaté s možností regenerace kulturního lidstva. Přednášky na téma eugeniky i publikace usilující o prosazování sexuální etiky jsou v jeho tvorbě přítomny od r. 1902 – v podobě odborných článků, delších spisů, např. *Sexualethik* (Sexuální etika, 1907), nebo divadelních her, např. *Die Sternenbraut* (Hvězdná nevěsta, 1912) a *Die Mutter des Legionärs* (Matka legionářova, 1925). Tyto Ehrenfelsovy intence byly úzce svázány s kritikou



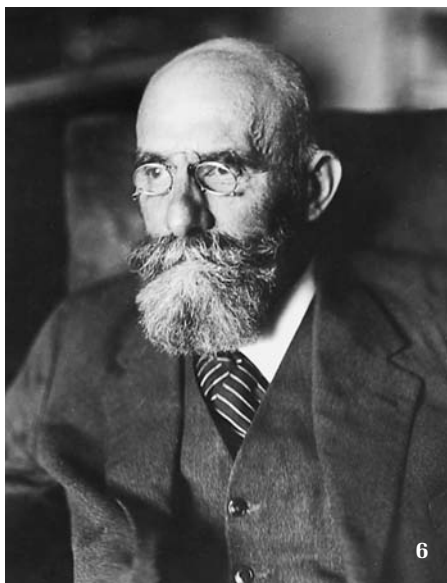
tzv. kulturní sexuální morálky, která vede, jako sublimační efekt sexuální síly, k úpadku konstituce a tím k degeneraci západní společnosti. Kulturní sexuální morálka stojí v opozici vůči přirozené sexuální morálce, jejíž přijetí – při nezbytném odklonu od monogamního společenského ustavení a příklonu k polygynii (jednomu z druhů polygamie) – by mohlo vést k opětovnému posílení konstitutivně zdecimované a zdegenerované společnosti. Přitom Ehrenfels volal, spolu s ostrou kritikou konstruktů tzv. árijské rasy, po nutnosti míšení ras, především Židů a Germánů, avšak po první světové válce hráli v tomto kontextu důležitou roli i Slované. Pozoruhodnou skutečností je, že vedl o své koncepci sexuální morálky nejen podrobnou korespondenci se Sigmundem Freudem, ale také na toto téma v r. 1908 přednášel ve vídeňské psychoanalytické společnosti.

Úrodná univerzitní půda?

„Zvedla se bouře protestu. Něco takového se odváží přednášet na c.k. univerzitě! ‚Pryč s ním!‘ vykřikovalo se sborem. Došlo k hlučným studentským schůzím; na jedné vystupňoval Ehrenfels všeobecné rozčilení svobodomyšlným prohlášením, že se mezi jeho předky vyskytuje i židovský praotec a že ho tato biologická složka naplňuje pýchou. Ehrenfels se vždy ostře stavěl proti antisemitismu. V pražském studentstvu vzplanulo ohnivé ‚pro‘ a ‚contra‘. Už způsob, jakým profesor mimo posluchárnu diskutoval se studenty, byl nový a vzbuzoval pozornost“ (Brod 1994, str. 201).

Na jedné straně nacházíme doklady o obtížném přijímání Ehrenfelsových netradičních idejí, na straně druhé se dočítáme o přehlínosti univerzitních učeben na přednáškách tohoto charismatického myslitele (Brod 1994, Bodmershof 1960). Pravdou však je, že Ehrenfels nepatřil – patrně v souvislosti s jeho svébytnými myšlenkovými koncepty, které však byly mnohdy poměrně kontroverzní – k zakladatelům nějaké filozofické školy. Ačkoli byl žákem Franze Brentana, vůči ortodoxním členům pražského brentanovského kroužku, k nimž patřili Oskar Kraus, Anton Marty nebo Alfred Klastil, se ostře vymezoval. Brentanova škola totiž odmítala Ehrenfelsovu teorii hodnot a útočila i proti teorii gestaltových kvalit. Poměrně velkou popularitu Ehrenfels každopádně zažíval u zmíněných členů Pražského kruhu.

V době působení na filozofické fakultě německé Karlo-Ferdinandovy univerzity bylo významnou skutečností, že jeho přednášky navštěvovali až do vzniku samostatné přírodovědecké fakulty Německé univerzity v r. 1920 studenti přírodovědných oborů. Jak vyplývá ze seznamu přednášek pražské Německé univerzity (Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Universität in Prag), i po vzniku přírodovědecké fakulty byly Ehrenfelsovy filozoficko-přírodovědné přednášky vysloveně určeny rovněž jejím studentům. Tendence k provázání filozofie a přírodních věd je zřejmá i ze samotných názvů. Již v r. 1900 přednáší o vědeckém a praktickém významu evoluční teorie, o dva roky později o biologické metodě ve filozofii a od r. 1908 opakovaně o sociobiologii. Roku 1922 začal nepravděpodobně tematizovat také svůj koncept euge-



6 Portrét Ch. von Ehrenfelse v pozdním věku. Fotografie vznikla v Praze (Central European Photopress). Foto: Österreichische Nationalbibliothek, v souladu s podmínkami použití

niky, v r. 1929 dokonce ve vztahu k monogamii. Zajímavé je, že téma gestaltové teorie se v názvech přednášek nachází pouze v r. 1923 a v rámci obecných úvah o gestaltové nauce v letech 1918 a 1926.

Důležitou skutečností je, že se Ehrenfels na přírodovědecké fakultě Německé univerzity v r. 1929 významně zasadil o založení ústavu přírodní filozofie (Lehrstuhl für Naturphilosophie) a zde jako jediný – i když od r. 1929 byl penzionován – také oficiálně působil. Jeho přednášky měly stejné intence jako při působení na filozofické fakultě – věnoval se např. biologickým kořenům teorie poznání nebo přirozenému výběru. Po jeho smrti v r. 1932 se stal na ústavu přírodní filozofie Ehrenfelsovým nástupcem filozof poněkud odlišného ražení, významný člen Vídeňského kroužku (Wiener Kreis) Rudolf Carnap, který v Praze setrval do r. 1936.

Závěrem: nedostatečná recepce reformních idejí, avšak život gestaltu

Christian von Ehrenfels patřil podle Maxe Broda mezi nejpobulárnější, ale také nejméně známé pražské osobnosti. Tato charakteristika je zdá se úzce provázána jak s množstvím Ehrenfelsových tvůrčích myšlenek, které však nebyly dostatečně přijímány nebo se vůbec nemohly rozvinout, tak s hlásáním netradičních idejí, které byly spjaté s tendencí regenerovat západní společnost s pomocí nové sexuální morálky. Tím šokoval nejen akademické kruhy, ale i širší pražskou společnost. Současně bylo pro mnohé akademiky i pražské občany naprosto nepřijatelné a pobuřující jeho jasné stanovisko ve věci tzv. židovské otázky – jasný prosemitský postoj a ostrá kritika představy čisté árijské rasy.

Tendenci domýšlet darwinismus Ehrenfels patřil k myslitelům, kteří významným způsobem reagovali na dobový přírodovědecký kontext, a to ve vztahu k tzv. krizi darwinismu i k evoluční monisticky zaměřené argumentaci, kterou sám Ehrenfels považoval za ve své době převládající

směr. Monistický světónázor tehdy v německy mluvících zemích prosazoval jeden z největších propagátorů darwinismu, německý lékař a zoolog Ernst Haeckel (1834–1919). Ehrenfelsův metafyzický koncept byl samozřejmě přísně dualistický, přitom však připouštěl, že monismus může být pro náš intelekt velmi lákavou představou. Mnohý deklarovaný monistický světónázor je ale podle něj pouze zdánlivý, neboť vznik a vývoj světa, a tím také rozvoj života nelze objasnit buď „z jednoho prázkladu veškeré zákonitosti, řádu a gestaltu“, nebo „z absolutního chaosu“ (Ehrenfels 1916, str. 36). V každém monismu se tak podle Ehrenfelse ukrývá zamaskovaný dualismus. Zajímavé však je, že se Haeckelův darwinisticko-naturfilozoficky laděný monistický přírodovědný světónázor, který byl vystavěn na dvou základních kamenech – darwinismu a goethovské naturfilozofii – stal na přelomu 19. a 20. století v Německu velmi populárním a jeho přívrženci se od r. 1906 oficiálně sdružovali pod hlavičkou Monistického svazu (Monistenbund; Ovčáčková 2017 a 2018). Ehrenfelsovo reformní přírodovědné náboženství založené na dualistickém základě, tzv. reálný katolicismus, však ani trochu nepadlo na úrodnou půdu. Koncept, který zformuloval v r. 1922 ve svých Úvahách o náboženství budoucnosti a v r. 1929 předložil v podobě otevřeného dopisu prezidentovi Tomáši Garriguo Masarykovi, zůstal v Praze i v celých českých zemích nevyšlyšen. Přes velmi přátelský vztah obou myslitelů, který byl založen už v době Ehrenfelsových studií ve Vídni, mohl tehdejší československý prezident ve svých 80 letech stěží přijmout Ehrenfelsem navrhovanou roli zakladatele tohoto náboženství, a to s odkazem na svou primární roli angažovanosti v politické sféře.

Jistý neblahý úděl jako by na první pohled nesla i teorie gestaltových kvalit. Jméno Ch. von Ehrenfelse je i v tomto kontextu poměrně upozaděné, a nejen v Čechách zapadlo, což zajisté souvisí s nedostatečně důrazným poukazem na prvenství jeho formulace teorie gestaltových kvalit. I když upadlo v zapomnění Ehrenfelsovo jméno, neplatí to pro jeho ideové poselství. Koncept gestaltových kvalit a celostnosti je neustále živý a má zásadní význam nejen pro oblast psychologie v podobě teorií, které byly dále rozpracovány navazujícími mysliteli, ale také pro holistický rozvíjení filozofických a metafyzických představ. Ehrenfelsův odkaz na významné postavení nejen logiky, ale současně intuice v rámci teorie poznání – zřejmý v jeho teorii gestaltových kvalit i kosmogonických úvahách – tím rovněž nezrcadlí pouze velmi inspirativní širší období přelomu 19. a 20. století, ale jeho úvahy mohou i přes svůj převažující ontologický charakter dodnes vybízet k podnětné tematizaci mnohých otázek teorie i filozofie přírodních věd nebo tzv. kulturní revoluce.

Článek je výstupem projektu Ministerstva kultury (NAKI II) DG18P02OVV065.

Použitou literaturu uvádíme na webových stránkách Živy. K dalšímu čtení např. Živa 2011, 5: 206–208; 2018, 6: 290–292.